

LJUBLJANA V OSVOBODILNEM BOJU

MARICA ČEPE

Ljubljana je leta 1941 že kmalu po zasedbi po italijanski vojski enotna in dobro pripravljena stopila v borbo proti okupatorju. To je bil uspeh dolgoletnega dela Komunistične partije Slovenije v okviru celotne linije Komunistične partije Jugoslavije že od ustanovnega kongresa KPS aprila 1937. leta dalje.

Ena najvažnejših prelomnic v pripravah na spopad s fašizmom je bila peta državna konferenca Komunistične partije Jugoslavije v Zagrebu od 19. do 23. oktobra 1940. leta. Sklicana je bila zaradi velikih sprememb, ki so nastale v sami partiji in zaradi zaostritve mednarodnega položaja po izbruhu druge svetovne vojne jeseni 1939. Centralni komite Komunistične partije Slovenije je na svoji tretji konferenci junija 1940 izvolil 13 delegatov, ki so v Zagrebu zastopali slovenske komuniste. Delo konference je pokazalo, da je partija prebrodila notranje težave, da je postala resnični voditelj in organizator delavskega razreda in da je pripravljena na spopad s fašizmom na domačih tleh.

Ob izvajanju sklepov pete državne konference je dosegla Komunistična partija Slovenije poleg drugih tudi naslednje daljnosežne uspehe: Utrditev in poglobitev enotnosti delavskega razreda v Delavski enotnosti; akcijski sporazum z vodstvom krščanskih socialistov, demokratičnim krilom Sokola in progresivnimi slovenskimi kulturnimi delavci, ki je bil velikega pomena za združitev vseh antifašističnih sil in je bil osnova za poznejšo Osvobodilno fronto in končno množične akcije mladine, delavcev, kmetov, žena in celo vojske proti kapitulantski politiki takratnih jugoslovanskih državnikov.

Sredi marca 1941 je CK KPJ izdal letak »Proti kapitulaciji — za pakt o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo«, v katerem je razkrinal Cvetkovićevo vlado ter zahteval sestavo resnično ljudske vlade in pakt s SZ. Toda še preden je ta poziv dobro prišel med ljudstvo, je jugoslovanska vlada 25. marca 1941 na Dunaju podpisala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu.

Na ta najbolj sramotni pakt v zgodovini Jugoslavije je Ljubljana takoj spontano od-

govorila. Komaj nekaj ur po objavi podpisa je začela demonstrirati študentovska mladina. Demonstracije, v katerih je sodelovala večina Ljubljančanov, so se nadaljevale naslednji dan, višek pa so dosegle 27. marca, ko je general Simović v Beogradu izvedel puč. Toda Simovićeve vlada ni preklcala pristopa k trojnemu paktu, niti ni odpoklicala z vodilnih položajev ljudi, somišljenikov pakta.

V nedeljo 6. aprila je priletelo v zgodnjih jutranjih urah nad Ljubljano 9 nemških bombnikov. Radio je razglasil, da je Nemčija napadla Jugoslavijo. Centralni komite KPS je poslal h komandantu vojaške oblasti v Ljubljani dva svoja člana, ki sta vojski ponudila pomoč partije. Partija je začela takoj z zbiranjem prostovoljcev. Že prvi večer je odpeljal vlak prve prostovoljce v Novo mesto, kjer so čakali nadaljnjih navodil vojaške oblasti. Tudi naslednje tri dni so vozili vlaki prostovoljce, toda že 10. aprila je vojska v Sloveniji kapitulirala.

11. aprila so vkorakali v Ljubljano prvi oddelki italijanske vojske in to diviziji »Re« in »Isonzo«, 11. regiment bersaljerov in grupa tanket.

Ljubljana je sprejela okupatorja za zaklenjenimi vrati in za spušenimi žaluzijami. Tuja vojska je korakala po praznih ulicah, le na Viču jo je pozdravil ljubljanski župan dr. Adlešič.

Slovensko ozemlje, ki ga je zasedla italijanska vojska, je ostalo še tri tedne vojno področje.

Že tik pred napadom je dala partija vsem svojim članom in skojevcem nalogo, naj zbirajo in skrivajo orožje. Seja CK 11. aprila v Trebnjem je to nalogo ponovno in še ostreje postavila pred svoje člane in simpatizerje. Zato se je zbiranje orožja po okupaciji še bolj razmahnilo. Postal je prva množična akcija, kljub temu da so italijanske oblasti pa tudi Narodni svet pozivali k oddaji orožja in grozili s težkimi kaznimi tistim, ki se tega ukaza ne bi držali.

Zbiranje orožja je bila torej prva borbena akcija v boju z okupatorjem, saj ljudstvo ni

samo preprečilo, da bi se okupator oborožil z orožjem razpadle vojske, ampak se je tudi samo oborožilo za nadaljevanje boja.

Medtem ko se je ob napadu in takoj po njem po eni strani pokazala volja naroda, ki ga je partija več let vzgajala za obrambo domovine in za boj proti fašizmu, se je po drugi strani pokazala tudi vsa gniloba protiljudskih oblastnikov in pete kolone.

Velik del slovenskih klerikalnih in liberalnih politikov, predstavnikov slovenske buržoazije, je emigriral ter si skušal dobiti zaslombo pri vplivnih buržoaznih krogih na Zahodu. Tisti del, ki je ostal v domovini, pa se je naslonil na okupatorja. S tem se je vključil v vrste izdajalske pete kolone.

6. aprila 1941 je predlagal takratni ban dravske banovine dr. Marko Natlačen zastopnikom meščanskih strank ustanovitev »Narodnega sveta«. Ob kapitulaciji Jugoslavije je »Narodni svet« razglasil, da prevzema vso oblast v Sloveniji. Izdal je tudi odlok o ustanovitvi slovenske vojske, tako imenovane »Slovenske legije«.

Ker je bil »Narodni svet« prepričan, da bodo Nemci zasedli tudi Ljubljano, je skušal Natlačen doseči z njimi sporazum za avtonomno slovensko upravo, podobno »Nezavisni državi Hrvatski«. Ker to ni uspelo, so se klerikalni prvaki takoj vdinjali Italijanom. Njihova skrb ob fašističnem napadu torej ni bila obramba domovine, temveč borba za ohranitev oblasti za vsako ceno.

Sen slovenskih kvislingov o avtonomni slovenski upravi se ni izpolnil. Italijani so jih sicer sprejeli kot »pomočnike« pri namešanem zaslužjevanju slovenskega naroda, niso pa hoteli z njimi deliti oblasti. Civilno oblast je že konec aprila prevzel »visoki komisar« Emilio Grazioli, »Narodni svet« in »Slovenska legija« sta bila razpuščena.

3. maja 1941 je bilo vse slovensko ozemlje, ki so ga zasedli Italijani, priključeno Italiji kot njen sestavni del in je dobilo ime »Ljubljanska pokrajina«. Ljubljana je postala sedež visokega komisarja, fašističnega federala in XI. armadnega zbora.

Da bi ustvarili zaledje med slovenskim narodom, je Mussolini 27. maja imenoval sosvet za Ljubljansko pokrajino. V »sosvet«, ki mu je sprva načeloval dr. Natlačen, so bili imenovani predstavniki slovenske buržoazije in socialdemokracije.

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA

V prvih dneh po napadu je partija razvijala v Ljubljani izredno živahno dejavnost. Nenehno je pojasnjevala, kaj je fašizem in kakšni so njegovi končni nameni. Navajala

je ljudi na sabotiranje okupatorjevih odredb in že takoj v začetku tudi na odpor proti njegovemu prilizovanju. Razkrinkovala je izdajalsko politiko jugoslovanskih oblastnikov, pojasnjevala vzroke za tako hiter razpad Jugoslavije, hkrati pa govorila o enotnosti njenih narodov kot enem glavnih pogojev za uspešen boj proti fašizmu. Utrjevala in širila je svoje organizacije, zbirala okrog njih patriotične sile, množično zbirala orožje in začela že s prvimi sabotažnimi akcijami na železnici in drugod.

Največji uspeh dela partije v prvih tednih po okupaciji pa je bila ustanovitev vsenarodne organizacije odpora, »protiimperialistične fronte«, ki je bila zgrajena na temeljih akcijskega sporazuma iz leta 1940. Njen pobudnik je bil Edvard Kardelj, ki ji je dal tudi vsebino in ji začrtal pot, v življenje pa jo je sprovajal zlasti Boris Kidrič.

»Protiimperialistično fronto« so ob ustanovitvi tvorili poleg partije še krščanski socialisti, demokratično krilo Sokola in skupina progresivnih kulturnih delavcev.

Na ustanovnem sestanku 27. aprila so sprejele ustanovne skupine program, ki ga je predlagala Komunistična partija: Boj za svobodo in združitev slovenskega naroda pod vodstvom delavskega razreda. Borbeni značaj »protiimperialistične fronte« poudarja zlasti četrta točka, ki pravi: »Da je treba pričeti takoj z zbiranjem slovenskih množic na temelju borbe za osvoboditev in združitev slovenskega naroda«. Takoj po ustanovitvi »protiimperialistične fronte« je CK KPS s posebnim proglasom pozval v skupni boj ves slovenski narod.

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo se je »Protiimperialistična fronta« preimenovala v »Osvobodilno fronto slovenskega naroda«. Že ime samo pove, da je bil njen namen zajeti ves slovenski narod v borbo proti okupatorju. Osvobodilna fronta — OF je postala res vsenarodna, vseslovenska borbena organizacija z najširšim obeležjem. V svoje vrste je vabila vsakogar brez ozira na njegov svetovni nazor ali versko prepričanje, samo da je bil pripravljen za boj proti okupatorju. Kljub izredni širini in množičnosti pa je bila Osvobodilna fronta prav zaradi političnega vodstva partije vsa leta vojne politično in akcijsko enotna, borbena in brezkompromisna organizacija.

Zaradi nenehne prizadevanja partije in zaradi njene globoke zakoreninjenosti med slovenskim ljudstvom se je v OF že v prvem letu boja združilo 18 političnih, kulturnih in drugih skupin in organizacij in tisoče posameznikov, ki formalno niso pripadali nobeni teh skupin in organizacij.

Izredno važno za uspeh borbe slovenskega naroda je bilo to, da je partija že pred napadom ustvarila enotnost bivših delavskih sindikatov, Delavsko enotnost, ki se je kot kompaktna celota vključila v Osvobodilno fronto. S tem je stopil delavski razred enoten in združen v oboroženi boj.

V Sloveniji, ki je vsa prepletena z gostim komunikacijskim omrežjem, in kjer so bile okupatorjeve postojanke tako na gosto posejane kot nikjer drugod v Jugoslaviji, si oborožene borbe brez Osvobodilne fronte sploh ne moremo zamišljati. Predvsem pa velja to za Ljubljano, ki je bila sedež civilne in vojaške oblasti. Poleg tega je bila Ljubljana še posebej izpostavljena, saj je tekla skozi njeno predmestje Šentvid meja med nemškim in italijanskim okupatorjem. Ljubljana je tudi izredno važno železniško križišče med severom in jugom ter vzhodom in zahodom. Oba okupatorja sta hotela to križišče polno izkoriščati v svoje vojaške namene, in sta bila pripravljena vsak poskus upora v kali zatreči. V taki Ljubljani bi bila oborožena vstaja brez organiziranega sodelovanja vsega patriotičnega prebivalstva že vnaprej obsojena na pogin. Zato je pripisati izredne uspehe štiriletnega boja v Ljubljani prav dejstvu, da je dosegla OF v Ljubljani res edinstveno širino in pobudo. Zato tudi ni slučaj, da je začel oboroženi upor v Ljubljani prej kot v drugih predelih Slovenije in da je bila Ljubljana vse prvo leto boja center upora in revolucije. Iz Ljubljane so se prenašala izkustva o graditvi organizacij OF v vse predele Slovenije.

Delo komunistov je bilo odslej usmerjeno predvsem na Osvobodilno fronto. Organizacija, ki je bila formalno ustanovljena, je morala tudi dejansko zaživeti. Graditi ilegalno organizacijo je mogla edinole partija, ki je že mnogo let uspešno delala v najgloblji ilegali.

Najvišji organ Osvobodilne fronte je bil Vrhovni plenum, njegov izvršni organ pa Izvršni odbor Osvobodilne fronte — IOOF. Kljub najtežjim pogojem ilegale je Vrhovni plenum v Ljubljani petkrat zasedal, poleg tega pa je bilo še nekaj širših konferenc. To je bilo mogoče le zaradi množičnega sodelovanja in zaradi popolne konspiracije.

Že konec poletja 1941 je dosegla Osvobodilna fronta poleg izredne množičnosti še eno značilnost: Ljudstvo je sledilo vsem njenim sklepom in odlokom, medtem ko je vztrajno sabotiralo okupatorjeve odloke in ukrepe. Tretje zasedanje Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1941 je ugotovilo, da je dobila OF že elemente oblasti. Zato se je Vrhovni plenum na tem zasedanju konstituiral v prvi organ slovenske ljudske oblasti,

v Slovenski narodni osvobodilni odbor — SNOO. SNOO je sprejel takoj ob svojem konstituiranju odlok o narodnem davku in posojilu svobode in odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev.

Ljubljansko okrožje, ki je obsegalo mesto in njegovo širšo okolico, je imelo okrožni odbor OF. Okrožje se je delilo na 8 do 11 rajonov, od katerih je imel vsak svoj odbor OF. Rajoni so se delili na kvarte in terene, ki so imeli svoje odbore. Z razrastom mreže OF pa so dobivali svoje odbore tudi po posameznih ulicah in večjih blokih.

Prvi terenski odbori OF so zrasli iz partijskih jeder, iz organizacij in društev, ki jih je partija že več let pripravljala na odločilni spopad. Zrasli so iz odborov Ljudske pomoči, iz protidraginjskih odborov, iz odborov delavskih kulturnih društev itd. Člani prvih terenskih odborov so bili skoraj izključno člani in simpatizerji partije, ki so začeli zbirati še druge somišljenike.

Število odborov OF se je neprenehoma spreminjalo. Februarja 1942 je bilo v Ljubljani okrog 450 odborov OF, kljub temu, da je dala Ljubljana do takrat za razne partizanske čete že okrog 500 borcev in kljub temu, da je bilo že nekaj tisoč ljudi po zaparih in taboriščih.

Toda OF ni bila organizirana le po terenih. Bila je povsod tam, kjer je bil zaveden slovenski človek, predvsem med delavci. V Ljubljani je zraslo tudi veliko število »matičnih odborov OF«, ki so povezovali frontovce posameznih strok kot učitelje in profesorje, zdravnike, grafičarje, kovinarje, zidarje, krojače itd., itd. Močni matični odbori OF so bili tudi v okupatorjevih komunalnih ustanovah kot na pošti in železnici in celo v njegovih najobčutljivejših uradih kot na pokrajinski upravi, na sodišču in celo na policiji.

OF je skušala slehernega človeka mobilizirati na način, ki mu je bil najbližji in z nalogami, ki so mu najbolj ustrezale. Zato je ustanavljala tudi svoje množične organizacije, preko katerih je še bolj uspešno prodirala med ljudi.

Oktober 1941 je bil pri Izvršnem odboru OF ustanovljen Glavni odbor mladinske OF z nalogo, da pritegne v osvobodilno gibanje vso mladino in da hkrati pripravi vse za ustanovitev posebne ilegalne mladinske organizacije. Do takrat namreč mladina ni imela svoje množične organizacije, ampak samo SKOJ, kar pa je bilo v takratnih pogojih očitno preozko. Zgodaj spomladi 1942 je bila ustanovljena »Zveza mladine Slovenije«. Že takoj po ustanovitvi je štela »Zveza mladine Slovenije — ZMS« v Ljubljani preko 1000

mladincev in mladink. V »Zvezo mladine Slovenije« se je množično vključevala vsa mladina, to se pravi študentovska in srednješolska, vajenci in mladi delavci. Organizacija je tekla podobno kot fronta in je segla v vsako šolo, vsako delavnico, sleherno ulico.

Mladina je bila poleg delavskega razreda glavni steber oboroženega boja v Ljubljani. Že poleti 1941 je opravljala v borbenih grupah zelo drzne akcije, od jeseni 1941 dalje in vse do osvoboditve pa se je borila v enotah Narodne zaščite — NZ in Varnostne obveščevalne službe — VOS. Zelo visoko je število tistih, ki so odšli v partizane, mnogi iz srednješolskih klopi in kot vajenci. V Ljubljani ni bilo večje akcije in ni bilo sektorja dela, kjer ne bi imela mladina vidne vloge. Najdemo jo tudi v najbolj zakonspiriranih ilegalnih tiskarnah, predvsem pa pri tveganem raznašanju osvobodilnega tiska.

Ker je okupator kmalu spoznal, kaj in koliko pomeni mladina v osvobodilnem gibanju, jo je množično zapiral in pošiljal v razna taborišča. Izredno visok je tudi krvni davek mladine.

Že konec leta 1941 je zbirala OF žene, ki so stale dotlej ob strani, v posebne krožke. Leta 1942 pa je začela prodirati mednje posebna ženska organizacija Slovenska profitašistična ženska zveza — SPŽZ. Naloga SPŽZ je bila pridobivati in mobilizirati sleherno pošteno slovensko ženo. Žene so se klicu partije in OF izredno množično odzvale. Sodelovale so pri vseh nalogah osvobodilnega gibanja od zbiranja finančnih in materialnih sredstev pa do oboroženega boja v sami Ljubljani in v partizanskih vrstah. O veliki borbeni sili ljubljanskih žena govore predvsem njihove demonstracije za izpustitev zapornikov in internirancev in njihovi protesti proti mučenju in ubijanju slovenskih protifašistov. Predvsem pa so prispevale žene levji delež pri delu »Ljudske pomoči«, pozneje imenovane »Slovenska narodna pomoč«.

»Ljudska pomoč«, ki je bila po V. plenu OF 6. novembra 1942 preimenovana v »Slovensko narodno pomoč«, je bila ena najbolj množičnih organizacij OF. Njena naloga je bila materialno in moralno pomagati vsem, ki so kakorkoli trpeli pod fašizmom. Ljudska pomoč je zrasla že pred vojno iz partijske množične organizacije »Rdeča pomoč« in z njo je organizirala partija pomoč žrtvam protiljudskih režimov. Po okupaciji se je v Ljudsko pomoč zaradi njenih človekoljubnih nalog vključilo izredno mnogo ljudi, tudi takih, ki se v same organizacije OF morda iz kakršnegakoli razloga ne bi vključili. Ljudska pomoč je pristopila do sleherne, ki je imel srce za trpečega sočlo-

veka. Med somišljeniki je zbirala denar, hrano in obleke za zapornike v ljubljanskih zaporih, predvsem za tiste, ki so bili brez svojcev. Od konca leta 1941, ko so odhajali ljudje v zapore in taborišča najprej v Italijo, pozneje v Nemčijo, je pošiljala Ljudska pomoč, za njo pa Slovenska narodna pomoč, tem ljudem pakete s hrano, obleko, zdravili in drugimi potrebščinami. Vselej so bila med stvarmi skrita tudi kakšna sporočila, včasih celo ilegalno časopisje. Zapornikom, ki so v ljubljanskih zaporih čakali na proces, je našla zagovornike, pristaše osvobodilnega gibanja. Skrbela je za ilegalce ter otroke ilegalcev in partizanov. Samo teh otrok, tako imenovanih »illegalčkov«, je bilo leta 1943 preko 300. Oskrbovala je tudi vse družine, katerih redniki so bili v partizanih, v zaporu ali taborišču, in družine tistih, ki jih je okupator ubil. Število oskrbovanih družin je raslo tako, kot je rasel teror. Konec leta 1941 je dobivalo pomoč približno 700 družin, maja 1944 pa že nad 1500.

Izrednega pomena za razvoj OF v Ljubljani je bila ustanovitev Delavske enotnosti 7. novembra leta 1942. Delavska enotnost je sicer že od zadnjih let pred vojno dalje akcijsko združevala slovensko delavstvo, sedaj pa je dobila v okviru Osvobodilne fronte tudi organizacijske oblike. Delavstvo, strnjeno v odbore Delavske enotnosti — DE, je postalo še bolj enotno in je izvrševalo najtežje politične, oborožene in sabotažne akcije, predvsem na okupatorjevih komunalnih napravah in v tovarnah, ki so delale za okupatorjevo vojsko.

PROPAGANDA OSVOBODILNEGA GIBANJA

Veliki uspehi osvobodilnega gibanja so bili plod nenehnega političnega, organizacijskega in propagandnega dela partije in Osvobodilne fronte.

Najmočnejši orožji propagandnega dela sta bili ilegalni tisk in ilegalni radio.

Za izdajanje lastnega ilegalnega tiska pa so bile potrebne tiskarne in ciklostilne tehnike, potrebno je bilo mnogo papirja in drugih tiskarskih in knjigoveških potrebščin, potrebne so bile zveze za razpošiljanje tiska itd., predvsem pa predani ljudje, ki so delali v pogojih najstrožje ilegale. Ves ta obširni aparat so takrat imenovali »tehnika«.

Ob napadu na Jugoslavijo je imel CK KPS že močno razvito tehniko. Ves ta svoj dobro preiskušeni aparat je dala partija takoj ob ustanovitvi OF na razpolago osvobodilnemu gibanju. Vendar je ostala »tehnika« slej ko prej izključno partijska organizacija tako po vodstvu kakor po sodelavcih. Ker je Ljubljana sprva s tiskom zalagala vso Slovenijo

— tudi nemški in madžarski del — je dobila ljubljanska tehnika ime »Centralna tehnika« — CT.

Po napadu na Jugoslavijo se je delo tehnike silno razmahnilo, saj so rasle potrebe po tisku, letakih in proglaših iz dneva v dan. Ob napadu je imela partija dve ilegalni grafični tiskarni v bližnji ljubljanski okolici. Obe sta morali že prve mesece po napadu prenehati z delom. Po večmesečnem vztrajnem delu in prizadevanju vodstva Centralne tehnike in CK KPS, predvsem pa organizatorja tehnike Toneta Tomšiča je CK septembra 1941 vzpostavil novo ilegalno grafično tiskarno »Podmornico« v ljubljanskem obrobju. Njej je sledilo do pomladi 1943 še pet ilegalnih tiskarn: »Tunel« na Emonski cesti, »Tone Tomšič« v Šubičevi ulici, »Tehnika« v Ulici Milana Majčana, tiskarna »Truga« ali »Jama« v Zeleni jami in izredno dobro opremljena cinkografija na Kodeljevem.

Poleg teh grafičnih tiskarn pa je imela CT v Ljubljani v letih okupacije še okrog 70 ilegalnih ciklostilnih tehnik, ki so se zaradi varnosti prestopale iz stanovanja v stanovanje.

Zelo važen sektor CT je bila dokumentna tehnika, ki je izdelala več tisoč ponarejenih dokumentov za ilegalce in kompromitirane borce, za tiste, ki so odhajali iz Ljubljane v partizane itd. Tehnika je izdelala mesečno do 5000 ponarejenih živilskih nakaznic.

Požrtvovalni sodelavci Centralne tehnike so bili tudi komunisti v raznih legalnih tiskarnah, ki so tiskali, delali klišeje in stavek za tisk ter iz tiskarn, kjer so jih okupatorji tiskali, iztihotapili živilske nakaznice in vse dokumente in dovolilnice.

Centralna tehnika pa je imela še zelo širok krog požrtvovalnih sodelavcev, ki so dajali prostore za tiskarne in skladišča, ki so po trgovinah nakupovali potrebščine za tehniko, in ki so dajali stanovanja za razgovore in sestanke aktiva. Kljub širokemu krogu sodelavcev pa je bila tehnika eden najbolj zakonspiriranih sektorjev dela, saj je vsak vedel le to, kar je bila njegova neposredna naloga.

V štirih letih okupacije je izšlo v Ljubljani presenetljivo mnogo tiska, če pomislimo, da je izhajal v pogojih najgloblje ilegale. Samo prej našete grafične tiskarne so izdelale blizu 1 milijon letakov, nad 72.000 brošur in 67.000 časnikov. Pri tem moramo računati, da je bila tiskana samo 1 številka »Slovenskega poročevalca«, vse druge so bile ciklostirane. Ciklostilne tehnike so razmnožile tudi mnogo letakov in brošur. Celo obširni »Slovenski obzornik 1942« je bil ciklostiran. Najbolj bogata je bila žetev ilegalnih grafičnih in ciklostilnih tehnik leta 1941 in del-

no 1942, ko je Ljubljana s tiskom zalagala skoraj vse predele Slovenije.

Med ilegalnimi časniki moramo omeniti predvsem »Slovenskega poročevalca«, »Delo« in »Ljudsko pravico«, ki so bili že pred vojno glasniki partije in naprednega delavskega gibanja. »Slovenski poročevalec« je začel po okupaciji ponovno izhajati maja 1941 kot informacijski vestnik Osvobodilne fronte in je izšel do konca 1944, leta v 120 številkah, v skupni nakladi približno 600.000 izvodov. »Dela« je izšlo v letih 1941 in 1942 8 številk, »Ljudske pravice« pa v letih 1943 in 1944 15 številk. Novembra 1941 je začela izhajati »Mlada Slovenija«, njena naslednica pa je bila »Mladina«, ki je izhajala do konca leta 1944. Oktobra 1941 je začela izhajati »Osvobodilna fronta«, ki je bila osrednji organ OF. Od leta 1942 pa do 1944 je izšlo 9 številok »Naše žene«, v letih 1942 in 1943 je bila »Delavska enotnost« glasilo slovenskega delavstva. »Narod v ječi« pa je bil glasilo Slovenske narodne pomoči v letih 1942 in 1943. Poleg teh je izhajalo v letih vojne v Ljubljani še 8 ilegalnih listov, med njimi leta 1943 literarno-publicistična revija »Setev« in humoristični list »Bodeča Neža«.

Poleg teh listov je izšlo v letih boja v Ljubljani tudi 52 brošur. Našteli jih bomo le nekaj: Februarja 1942 je bil dotiskan »Slovenski zbornik 1942«, skoraj ob istem času je izšel tudi »Kratek tečaj za partizanske poveljnike«, leta 1943 Kidričev historiat »Dve leti Osvobodilne fronte«, januarja 1943 pa že tudi prva zbirka dokumentov o belogardističnomihailovičevskem izdajstvu. Izhajala pa so tudi dela klasikov marksizma. Zanimivo je, da so bile med temi brošurami že tudi 4 pesniške zbirke. Od teh je izšla zbirka Mateja Bora: »Previharimo viharje« v 8000 tiskanih in 1500 ciklostiranih izvodih.

Največje naklade pa so dosegli letaki, s katerimi sta se partija in OF obračali do množic vselej, kadar jih je bilo treba na hitro o čem informirati, jih za kaj mobilizirati ali jih pripraviti na izredne ukrepe. Teh letakov je izšlo preko 1.500.000.

Ker so se vsi sodelavci ilegalnih tiskarn v polni meri zavedali izrednega pomena ilegalnega tiska, so se na vso moč trudili, da bi bila oblika tiska kljub najtežjim pogojem v skladu z njegovo bogato vsebino. Z lepo obliko so hoteli prispevati k ugledu tiska.

Drugo važno propagandno sredstvo je bil ilegalni radio. Oddajal je od 7. novembra 1941 do aprila 1942. Pri ilegalnem radiu sta delala dva aktiva. Eden, ki je pripravljajl tekste — to je bila redakcija — in drugi, ki je oddajal. Ker je ilegalna radijska postaja kričala v svet resnico o osvobodilnem boju slovenskega ljudstva, so jo imenovali

»Kričač«. V slabih šestih mesecih je imel »Kričač« 45 oddaj, oglašal pa se je iz 26 ljubljanskih stanovanj. Kljub temu da so ga Italijani besno iskali z najmodernejšimi sredstvi, ga zaradi hrabrosti radijskega aktivna in zaradi požrtvovalnosti družin, ki so mu nudile zavetje, niso nikoli izsledili. Ker »Kričaču« niso mogli do živega in ker drugače niso mogli preprečiti tega velikega uspeha osvobodilnega gibanja, so aprila 1942 pobrali radijske sprejemnike.

ZAČETKI IN RAZVOJ OBOROŽENE VSTAJE

1. in 2. junija 1941 je bila v Ljubljani partijska konferenca, ki se je je udeležilo okrog 30 delegatov iz vsega razkosanega slovenskega ozemlja. Glavni referat na konferenci je imel Edvard Kardelj. Podrobno je analiziral mednarodni politični položaj in poudaril neizbežnost nemškega napada na Sovjetsko zvezo. Iz njegovega referata, iz referatov Toneta Tomšiča in Mihe Marinka ter iz diskusije so izhajale za komuniste naslednje naloge: Zbiranje in pripravljanje orožja ter organiziranje borbenih skupin, na podeželju pa prvih postojank za borbo proti okupatorju. Ta konferenca pomeni torej začetek političnih priprav na splošno vstajo.

Drugi važen mejnik oborožene borbe je seja CK KPS na dan napada hitlerjevske Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Na seji je bilo ugotovljeno, da so z napadom dani pogoji za začetek oborožene vstaje v Sloveniji. Ustanovljeno je bilo Glavno poveljstvo partizanskih čet kot vodstveni organ vstaje. Teden dni pozneje je tudi razširjena seja IOOF osvojila sklep CK o takojšnjem prehodu iz priprav na dejansko oboroženo vstajo.

22. junij je torej prelomnica med pripravami in dejanskim začetkom oborožene vstaje. Ta dan je izdala partija letak, s katerim je pozivala v boj vse narodno zavedne Slovence, predvsem delavski razred. Temu pozivu na vstajo so sledili še drugi.

Po 22. juniju se je vse delo partije in OF orientiralo na oboroženo vstajo. Pri okrožnem komiteju KPS za Ljubljano je bil poleg političnega imenovan še vojaški komitej. Ta je imel nalogo organizirati oboroženi upor v samem mestu, mobilizirati borce za čete po vsej Sloveniji, ki so začele rasti že julija 1941 in te čete tudi oskrbovati.

Po Ljubljani so bile ustanovljene prve borbene grupe, ki jih je vodila partija neposredno.

Prvi člani teh borbenih grup so bili člani in simpatizerji partije ter skojevci, ki so že od okupacije dalje zbirali orožje. Že ju-

lija pa so začeli v borbene grupe vključevati tudi številne člane OF, predvsem delavce in mladince, ki so bili pripravljeni, da se z orožjem v rokah bore proti okupatorju. Že isti mesec je bilo v Ljubljani vsaj 150 borbenih grup z okrog 600 borci. To število pa se je stalno spreminjalo, po eni strani zaradi pritoka novih, po drugi pa zaradi odhoda borcev v partizane in zaradi aretacij.

Borbene grupe so slej ko prej zbirale orožje in ta naloga je ostala ljubljanskim borcem vse do osvoboditve. Sprva so zbirale orožje razpadle jugoslovanske vojske, že julija pa so začele orožje trgati iz okupatorjevih rok, s tem da so razoroževale italijanske vojake in oficirje in s tem da so ga v večjih količinah z drznimi akcijami odvemale iz okupatorjevih vojaških skladišč in karabinjerskih postaj.

Geslo borbenih grup je bilo: »Uničiti vse, kar je okupatorjevega!« Pogoste so bile akcije predvsem na okupatorjevih komunalnih napravah. Bobene grupe so uničevale železniške proge, lokomotive, tovarne in potniške vozove ter bencinska in druga skladišča. Tako so na primer železničarji, člani borbenih skupin, v ležaje lokomotiv, potniških in tovarnih voz sipali železne opilke, navrtali cisterne za bencin, olje in nafto, premikali kosterzije tako, da so se kvarili vozovi, predvsem odbijači, in da se je pri premikanju kvaril tovor, namenjen italijanski ali nemški vojski. Take akcije so postale stalne. Stalna naloga borbenih grup je postalo tudi rezanje telefonskih in telegrafskih žic in ni bilo dneva, da ne bi bile na več mestih prekinjene zveze, ki jih je uporabljal italijanski okupator ali pa zveze med Italijani in Nemci. Uničevali so tudi vojaške kamione. Delavci v tovarnah so uničevali tovarniške naprave. Posebno je to veljalo še za tista podjetja, ki so delala za okupatorjevo vojsko.

Med znanimi akcijami borbenih grup je tudi reševanje jetnikov iz zaporov in jetniškega oddelka splošne bolnišnice ter razobešanje zastav in zažiganje bengaličnih ognjev prav pred okupatorjevimi postojankami. Odkrivale pa so tudi petokolonska skrivališča za orožje in vojaški material ter uničevale njihov propagandni material. Že poleti 1941 pa so imele borbene grupe tudi oborožene spopade z okupatorjem in njegovimi pomagači, domačimi izdajalci.

Na takih in podobnih akcijah so imele borbene grupe tudi smrtne žrtve. Med prvimi, še poleti 1941, so padli na ljubljanskih ulicah mladinci: Marjan Majcen, Janko Prodan in Ernest Belak.

Proti koncu poletja je partija nekaj najhrabrejših in najbolj predanih borcev borbenih grup določila za delo pri Obveščevalni in varnostni službi, ki jo je takrat ustanovila. Mnogo članov borbenih grup je prešlo v Narodno zaščito, ki je bila ustanovljena oktobra 1941 in so postali njeni organizatorji. Mnogo borcev pa je odšlo v partizanske čete v razne predele Slovenije, kamor so prenesli izkušnje iz oborožene borbe v Ljubljani in so tako mnogo prispevali k razvoju partizanstva na Slovenskem.

Avgusta 1941 je osnoval CK KPS poseben sektor partijskega dela »Obveščevalno in varnostno službo«, ki naj bi se v okviru celotnega osvobodilnega gibanja sistematično ukvarjala z bojem proti podtalnim silam. Septembra 1941 je SNOO na svojem prvem zasedanju potrdil sklep CK KPS o formiranju »Obveščevalne in varnostne službe OF«. Organizacijo in vodstvo te službe je poveril partiji. Februarja 1942 se je Obveščevalna in varnostna služba preimenovala v Varnostno obveščevalno službo — VOS.

Obveščevalna in varnostna služba je postala sestavni del narodnoosvobodilne akcije, specifično orožje osvobodilnega boja in ljudske revolucije, ki je služilo predvsem slabljenju okupatorjevega zaledja, njegove špijonske mreže in njegovega političnega sistema.

Že ob ustanovitvi se je začela Obveščevalna in varnostna služba razvijati v dve smeri: v obveščevalno in varnostno. Vendar pa je bila Obveščevalna in varnostna služba enotna organizacija, v kateri je bilo delo varnostne službe neločljivo povezano z delom obveščevalne službe in obratno.

Najvažnejša naloga Obveščevalne in varnostne službe je bila množična kontrola okupatorja in njegovih domačih pomagačev, sistematično zbiranje podatkov o njihovem delovanju, o namerah in nakanah policije, o vojaških tajnah, o sovražnikovi vohunski dejavnosti, o delovanju pete kolone itd.

Na ta način je VOS odkrila poskuse formiranja protinarodnih formacij, ko pa so bile že formirane, je dobivala jasen vpogled v njihovo delovanje. Dobivala pa je tudi vpogled v delovanje posameznikov v teh formacijah in organizacijah, to se pravi, spoznala je pomembnost njihovega dela za okupatorja. Tako je stalno spremljala delo najvidnejših petokolonašev Praprotnika, Natlačena, Ehrlicha, Peršuha in drugih. Odkrila je Praprotnikovo prizadevanje za ustanovitev posebne slovenske policije v sklopu okupatorjevega policijskega aparata, odkrila je »Slovensko narodno gibanje«, ki je pod vodstvom inž. Fanouša Emmerja in kaplana Franca Glavača snovalo teroristične

skupine za uničenje vodstva osvobodilnega gibanja, delovanje belogardistične »Slovenske legije« in njenega dobro zakamufliranega komandanta Fortunata Majdiča, prizadevanje dr. Marka Natlačena za ustanovitev reakcionarne bele garde in za združitev bele garde in drugih izdajalskih organizacij v enotno vojaško formacijo, ki naj bi z ramo ob rami z okupatorjem uničevala partizanske čete, in še mnogo drugih spletk, ki so jih kovali izdajavci narodnega upora.

Tako sistematično in temeljito delo VOS je omogočilo uničevanje najvidnejših nosilcev izdajavske pete kolone in sovražnikovih vohunskih centrov.

Varnostna služba kot sestavni del celotnega oboroženega upora je v Ljubljani zelo uspešno opravljala svoje naloge zlasti v letih 1941 in 1942. Prve varnostne grupe so bile formirane jeseni 1941. Zaradi izredno težkega, tveganega in odgovornega dela je določila partija za varnostno službo svoje preizkušene člane in skojevce, ki so se posebno izkazali v delu borbenih grup.

Delo varnostnikov je bilo toliko težje, ker so se borili v Ljubljani sredi najmočnejše okupatorjeve postojanke. Njihove naloge so bile zelo raznolične. Reševali so aktiviste in voditelje gibanja iz ječ in iz jetniškega oddelka splošne bolnišnice, opravljali so najtežje sabotažne in diverzantske akcije v dobro zavarovanih sovražnikovih bazah, sodelovali so pri težjih akcijah NZ, odvezemali pa so tudi sovražniku velike količine orožja, vojaškega in drugega blaga za partizansko vojsko in za potrebe osvobodilnega gibanja. Na podlagi poročil, ki jih je dobivala obveščevalna služba, so plenili varnostniki sovražnikov propagandni material, uničevali njegove tiskarne in obveščevalne centre ter razbijali njihovo vohunsko omrežje.

Kot specifična vojaška formacija pa so na podlagi vsestransko dobro preverjenega gradiva obveščevalne službe in po sklepu vojno-političnega vodstva uničevali tudi posamezne izdajavce, ki so zavzemali v okupatorjevem političnem in vojaškem sistemu najvidnejša mesta, predvsem tiste, ki so pripravljali bratomorno klanje med slovenskim narodom. O justifikacijah izdajavcev je bil v »Slovenskem poročevalcu« vedno objavljen komunike, v katerem je bila opisana vsa protiljudska dejavnost obsojenega narodnega zločinca.

Narodna zaščita (NZ) je nadaljevala delo borbenih grup, le da je bila organizirana že čisto po vojaško v bataljone, čete, vode in desetine. Ljubljana je imela od spomladi 1942 do kapitulacije Italije od 5 do 8 bataljonov. Samo ljubljanska železnica je imela proti koncu 1942. leta 2 bataljona. Ker je bila Na-

rodna zaščita vključena v okvir Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je imela svoj pravilnik in vojaško prisego.

Naloge Narodne zaščite so bile vojaške akcije in težje propagandne akcije, kakršne smo opisali pri borbenih grupah, mobilizacija in priprave za partizansko bojevanje v gozdovih. Dalje oskrbovanje partizanskih čet, organizacija obrtnih delavnic, ki so delale za partizane ter prevoz blaga iz Ljubljane do partizanskih čet in bolnišnic.

Že sam prevoz ilegalnega materiala iz Ljubljane do partizanov je bil po navadi prava vojaška akcija. Prav tako znane kot sabotažne akcije, so bile znane akcije železniške zaščite za ilegalni prevoz blaga iz Ljubljane do kakšne postaje na Dolenjskem, do Vevč ali kam drugam. Od konca leta 1941 pa do kapitulacije Italije je šlo iz Ljubljane 32 ilegalnih vagonov. V njih so bile ogromne količine raznega blaga, ki so ga zbrali Ljubljančani, pa tudi blago, ki ga je vojaška intendantca v Ljubljani in celo v Milanu nabavljala za borce. Skrivno so prepeljali tudi voditelje ilegalnega gibanja, borce in kurirje, mnogo ilegalne literature in tudi stroje za partizanske orožarne.

Prav tako kot prej borbene grupe so tudi člani Narodne zaščite opravljali sabotaže v raznih tovarnah, predvsem pa tam, kjer so morali delati za okupatorjevo vojsko.

V tovarni »Saturnus« v Mostah so že decembra 1941 zažgali vagon konzervnih škafel za italijansko vojsko. Ob ponovnem naročilu v letu 1942 so delavci zavlačevali delo. Ko je prišel v tovarno priganjat sam visoki komisar Emilio Grazioli, so se zaščitniki odločili drugače. V nekaj dneh so bile škatle izdelane in naložene. Vagona so zvečer zaplombirali in naslednje jutro bi jih morali odpremiti na železniško postajo. Toda tovarniški vođ NZ je ponoči kljub močni straži oba vagona polil z bencinom in ju zažgal. Še isto noč je odšel ves vod v partizane.

Kemična tovarna v Mostah je izdelovala glinico. Da bi tovarno onesposobili za delo, so bile v njej izvršene tri sabotažne akcije: 13. oktobra in 14. decembra 1941 in 17. februarja 1942. Pri teh akcijah so vakuumsko postajo popolnoma uničili. Šele leta 1944 so tovarno delno obnovili.

Takih in podobnih akcij je bilo mnogo.

Kot smo že omenili, je bila ena glavnih nalog Narodne zaščite mobilizacija za partizanske čete. Vsega je odšlo iz Ljubljane nad 11.000 borcev v razne čete po vsej Sloveniji pa tudi na Koroško in Primorsko onstran stare jugoslovanske meje. Okrog 2000 ljubljanskih borcev je padlo, 57 jih je dobilo naziv narodnega heroja.

Ker je imelo Glavno poveljstvo do pomladi 1942 sedež v Ljubljani, so se začele tu tudi dejavnosti, ki jih potrebuje vsaka vojska: pirotehnika, partizanska saniteta in vojaška intendantca.

Za potrebe oboroženega boja v sami Ljubljani in zunaj nje je bilo potrebno razstrelivo in sabotažna sredstva kot zažigalne in tempirane bombe pa še drugo orožje za diverzantske in sabotažne akcije. Na pobudo Glavnega poveljstva so začeli v Ljubljani izdelovati te vrste orožja. Zrasla je tako imenovana pirotehnika. Njena hrbtnica sta postali celici kovinarjev in inženirjev. Ti so v raznih laboratorijih in v 9 kovinarskih in instalaterskih delavnicah v največji tajnosti izdelovali razstrelivo ter tempirane in zažigalne bombe. Mnogo zažigalnih in tempiranih bomb so potrebovali predvsem železničarji, ki so jih podtikali v cisterne za bencin in nafto.

Poleti 1941 je začela z delom tudi partizanska saniteta. OF je organizirala med zdravniki poseben matični odbor, v katerem so bili poleg zdravnikov vključeni tudi strežniki in bolničarji, osebje po lekarnah, reševalci, skratka vse, kar spada k saniteti. Ta matični odbor je položil temelje partizanske sanitete. Zdravniki so zdravili ljubljanske ilegalce in ranjence pa tudi mnogo partizanov. Ranjence so zdravili po vseh oddelkih splošne bolnišnice, seveda pod napačnim imenom in napačno diagnozo. Samo na kirurški kliniki se je zdravilo okrog 100 ranjencev. Prvi ranjeni partizani so se zdravili v sanatoriju Emona. Ljubljanska sanitetna organizacija je zbrala 4 in pol tone sanitetnega materiala samo do kapitulacije Italije, 600 kg staničnine, 100 laičnih lekarn, 10 amputacijskih tornistrov in veliko kompletno partizansko bolnišnico. Mnogo zdravnikov je odšlo v partizane, kjer so ustanavljali in delali v partizanskih bolnišnicah.

Že konec junija je vzpostavilo Glavno poveljstvo tudi svojo intendantco. Tej je sledila vojaška intendantca za mesto Ljubljana. Člani borbenih grup — pozneje zaščitniki — pa tudi drugi člani OF so zbirali obleko, obutev, hrano in vse drugo, kar je potrebovala partizanska vojska, »od šivanke do topa«, kakor je bilo takratno geslo. V mestu so bila velika skladišča, kjer se je to blago koncentriralo za odvoz. Intendantca glavnega poveljstva je že takoj po svojem nastanku kupovala velike količine raznega blaga, še preden ga je mogel okupator zaseči. Tako je ustvarila bazo za oskrbovanje partizanskih čet tudi v času, ko se je partizanstvo že močno razmahnilo.

Tako je bila Ljubljana tesno povezana ne samo z ustanovitvijo Glavnega poveljstva,

ampak tudi z razvojem partizanstva v Sloveniji.

V borbi z okupatorjem so poglavje zase ljubljanske demonstracije. Teh sicer ne moremo uvrščati med akcije oboroženega upora, pač pa so bile najvidnejši odsev ljudske vstaje v Ljubljani, odsev ogorčene borbe gororokih množic z oboroženim okupatorjem. Demonstracije, s katerimi so Ljubljančani javno obsojali okupatorjevo nasilje, zahtevali od njega izpustitev zapornikov in internirancev, ali pa javno in množično izpovedali svojo pripadnost osvobodilnemu gibanju, so tako edinstvene, da se je Ljubljana zaradi njih proslavila celo daleč preko meja naše domovine.

Znane so množične manifestacije, pri katerih je Ljubljana plebiscitarno oddala svoj glas za Osvobodilno fronto. Te so bile 28. oktobra 1941 ob obletnici razpada avstro-ogrske monarhije, 1. decembra 1941, ko je OF slavila praznik enotnosti jugoslovanskih narodov, 3. januarja 1942, ko se je slovenski narod spominjal vseh dotodanjih žrtev fašizma, ter 8. februarja 1942 ob spominskem dnevu Prešernove smrti. Pred temi prazniki OF so izšli odloki v »Slovenskem poročevalcu«, izšlo je tisoče letakov, ki so pozivali, da noben pošten Slovenec na predvečer praznikov med 7. in 8. uro zvečer ne sme biti na ulici, niti v javnem lokalu. Ljubljana je manifestirala za OF s tišino, molkom in popolno odsotnostjo. Po ulicah si videl le pomnožene ital. patrolje, lokali so bili prazni.

Med februarjem in novembrom 1943 je bilo v Ljubljani niz demonstracij, v katerih se ni pokazala le izredna borbenost — predvsem žena — ampak tudi najgloblja humanost. Ljudje so kljub največjim nevarnostim demonstrirali proti ubijanju nedolžnih žrtev, demonstrirali za olajšanje strahotnih razmer v zaporih in taboriščih in za izpustitev zapornikov in internirancev. Zelo znane so ženske demonstracije pred italijansko civilno in vojaško oblastjo in tudi pred škofovim dvorcem za izpustitev internirancev in zapornikov. Posebno ogorčeno so zahtevale takojšnje osvoboditev starčkov, bolnikov, nosečih žena in mater z otroki, zakaj vsi ti so trumoma umirali v taboriščih. Na takih demonstracijah se je zbralo do 5000 žena. Fašisti so nagnali proti njim vojake in karabinerje, ki so grozili, da bodo streljali v množico, če se žene ne razidejo in so pretepali, da se je marsikatera krvava in poškodovana vrnila na svoj dom ali šla z demonstracije naravnost v zapor. Škof jih je dal razgnati z brizgalnami in vojaki. Toda žene so prihajale znova in znova in se kljub žrtvam ogorčeno borile za tisoče in tisoče svojih sestra, sinov, hčera in mož.

Skrb za desetisoče ljudi po italijanskih zaporih in taboriščih je postala posebno pereča, ko je bilo videti, da bo fašistična Italija kapitulirala in bo po vsej verjetnosti nemški škorenj zakorakal tudi po Italiji.

1. avgusta 1943 je organiziral Okrožni komite za Ljubljano najveličastnejšo izmed vseh demonstracij. Nad 10.000 žena, mož, mladincev in mladink pa tudi sivolasih starcev je pred sodiščem zahtevalo izpustitev vseh političnih jetnikov. Demonstraciji so se pridružili tudi vsi zaporniki v sodnih zaporih, ki so z ogorčenimi vzkliki zahtevali prostost in s tem podprli demonstrante na ulici. Ta dan so bili Italijani posebno surovi. Med množico so zavozili s tanki in avtomobili, lovili ljudi z nasajenimi bajoneti in jih pretepali do krvi. 32 so jih aretirali. Še isto popoldne so jih obsodili na 10 do 12 let ječe, nekaj ur zatem pa so jih že odpeljali v zapore v Italijo.

Kljub najhujšemu nasilju, ki je sledilo tej demonstraciji, pa so ljubljanske množice še v istem mesecu nekajkrat demonstrirale pred italijansko komando in na grobovih talcev.

MATERIALNA POMOČ LJUBLJANE OSVOBODILNEMU GIBANJU

Materialna pomoč Ljubljane osvobodilnemu gibanju je bila neprecenljive vrednosti, saj je Ljubljana vsa leta vojne oskrbovala partizanske čete po vsej Sloveniji, ljubljanske ilegalce in tisoče žrtev fašističnega terorja. Predvsem je bila pomoč Ljubljane važna v prvem letu boja, ko so dobivale partizanske čete vso materialno pomoč skoraj izključno iz Ljubljane.

Ljubljana je zbrala ogromne količine raznega blaga: obleke, obutve, vojaške opreme, sanitetnega materiala, perila, hrane, živih in oblačilnih nakaznic pa tudi denarja.

Vsaj približno podobo požrtvovalnosti ljubljanskih množic nam dajo naslednje številke: samo do kapitulacije Italije je bilo zbrane obleke, obutve in perila v vrednosti 40 do 50 milijonov lir. Narodnega posojila in davka pa je bilo v istem času zbranega 37 do 40 milijonov lir.

Seveda so te številke nepopolne. Mnogo blaga je šlo v partizane mimo redne intendantne poti, ker je predvsem v času, ko so bili večji transporti nemogoči, vsak kvartni in rajonski intendant samoiniciativno iskal zveze, po katerih je pošiljal sredstva naravnost do partizanskih enot. Mnogo obleke in obutve so dajali posamezniki tudi žrtvam fašističnega nasilja, ne da bi to kdo kje zapisal. Prav tako so tudi mimo intendantnega omrežja opremljali številne borce, ki so odhajali v partizane. V zgoraj navedeno vsoto

tudi ni všteta hrana, ki ji daje posebno vrednost to, da so si jo ljudje dobesedno odtrgali od ust.

Za nabiranje, razdeljevanje in odpremo nabranih dobrin je bil zadolžen obširen aktiv, Finančno gospodarski odbor — FGO, ki je bil gospodarski plenum okrožnega oziroma rajonskih odborov OF. Na FGO je bila vezana civilna in vojaška intendantca, blagajna, Slovenska narodna pomoč in komisija za narodno posojilo.

Denarni prispevki so se začeli zbirati že takoj po ustanovitvi OF, na pravno urejeno podlago pa je bilo zbiranje postavljeno z dvema odlokoma, ki jih je sprejel Slovenski narodni osvobodilni odbor 16. septembra 1941. To sta bila odloka o plačevanju narodnega davka in narodnem posojilu. Narodni davek je moral plačevati vsak član OF v znesku od 1 lire pa do 10% svoje plače. Narodno posojilo pa je bila dajatev, ki se je dajala od časa do časa in to od 100 lir navzgor.

Kot primer bomo navedli samo leto 1942.

V tem letu je bilo zbranega narodnega davka samo znotraj žice 3.400.000 lir. V tej vsoti ni všteti 1.500.000 lir, ki so bile že po rajonih razdeljene kot podpore. Vsota večjih posojil je znašala 12.000.000 lir. Če prištejemo k temu še vsoto 1.400.000 lir, ki jih je dvignila VOS pri svojih akcijah v Poštni hranilnici in v Kreditni banki, vidimo, da je imel okrožni odbor OF v letu 1942 približno 18.300.000 registriranih dohodkov.

OKUPATORJEV TEROR

Aretacije so se začele že aprila 1941 in so se nadaljevale vsa leta vojne. Že poleti 1941 so poskušali Italijani zatreti osvobodilno gibanje s tem, da so konfinirali prve »moralno, politično in socialno« nevarne ljudi. Konec leta 1941 so pošiljali sojenice že v italijanske zapore znotraj Italije, v začetku leta 1942 pa so začeli že z množičnim odvažanjem ljudi v razna italijanska taborišča.

Toda sabotaže, odhodi v partizane, razorožitve italijanskih vojakov in razne druge akcije so se kljub vsemu temu množile iz dneva v dan. Borba z okupatorjem je postala vse bolj ogorčena.

Italijanski vojaki so morali biti v stalni pripravljenosti. Po mestu so hodili le v skupinah in še to s puško v roki. Vsakega oficirja sta spremljala dva vojaka. Pri vsakem sumljivem gibu so morali vojaki streljati in dobili so celo zagotovilo, da dobi vsak, ki ustrelji civilno osebo, mesec dni dopusta.

11. septembra so sprejeli Italijani »Ukrepe za zaščito države«. Ti ukrepi so zahtevali

in uzakonili najhujše okupatorjevo nasilje. Za nošenje, prenašanje in skrivanje orožja ter za celo vrsto dejanj, ki jih prinaša s seboj upor, je bila določena smrtna kazen. Pripravljali so tudi ustanovitev »izrednega sodišča«, ki naj bi sodilo po hitrem postopku. Toda to sodišče je sodilo samo enkrat. Kmalu je to »izredno sodišče« zamenjalo vojaško sodišče, ki je odslej sodilo vsem, ki so bili osumljeni vojaškega upora proti italijanski državi. Vojaško sodišče je zasedalo skoraj dnevno. 19. decembra 1941 je obsodilo na smrt skupino osmih partizanov, ki so jih iz strahu pred ljubljanskimi uporniki pokopali v Tržiču blizu Trsta. Samo od 16. novembra 1941 pa do 31. decembra 1942 je to sodišče izreklo 69 smrtnih obsodb in 239 obsodb na dosmrtno ječo, 4548 ljudi pa je bilo obsojenih na zaporne kazni do 30 let. Do 8. septembra 1943 je bilo pred vojaškim sodiščem 3082 ljudi obsojenih na skupno kazen 25.000 let. Med tistimi, ki jih je vojaško sodišče obsodilo na smrt, je bil tudi organizacijski sekretar CKKPS Tone Tomšič. Mnogo ljudi pa je bilo seveda slej ko prej sojenih tudi pred civilnim sodiščem.

General Robotti je dosegel, da je Mussolini s svojo okrožnico z dne 19. januarja 1942 izročil vojski skoraj vso oblast v ljubljanski pokrajini. S tem je ljubljanska pokrajina dejansko spet postala vojaško operacijsko področje.

Komaj mesec dni po prevzemu oblasti je skušala vojaška oblast Ljubljano spremeniti v koncentracijsko taborišče. Bil je pripravljen obsežen načrt za izredno temeljito čištko mesta, kateri — po načrtu — niti miš ne bi smela uteči. Računali so, da bodo s to akcijo zajeli vodstvo upora, ki je živelo takrat še v Ljubljani ter tako hkrati zlomili osvobodilno gibanje v sami Ljubljani in uničili partizanske čete v ljubljanski pokrajini, ki so bile s tisoč vezmi povezane z Ljubljano.

Toda vodstvo upora je pravočasno izvedelo za načrt. Izdana je bila direktiva za poostreno konspiracijo, najbolj kompromitirani so odšli v partizane, drugi v strogo ilegalo. Ljubljanska dokumentna tehnika je izdelala kopico ilegalnih dokumentov. Aktiv Centralne tehnike je tekmoval z intendantnim aktivom, kdo bo iz Ljubljane pred blokado poslal več blaga, prvi za tiskarne zunan Ljubljane, drugi pa za čete in bolnišnice.

19. februarja so začeli tisoči italijanskih vojakov na raznih mestih hkrati zabijati v zemljo kole, med njimi pa so razpeli skrbno prepleteno precej široko ograjo iz bodeče žice. 23. februarja je bila Ljubljana obdana z ograjo, ki je merila kakih 32 km. Ob njej je bilo 69 bunkerjev, ki naj bi mesto branili pred eventualnimi partizanskimi napadi. Ob

vseh izhodih iz mesta so postavili bloke, ob njih pa stalne, precej številne straže.

23. februarja je izdal visoki komisar »Razglas o prepovedi izhoda iz mesta Ljubljane«. Ta razglas je pričel veljati še isti večer ob začetku policijske ure. Hkrati pa so se začele v mestu množične blokade, preiskave in aretacije.

Te racije so trajale od 23. februarja pa vse do 15. marca 1942. Ob njih je bilo aretiranih več tisoč ljudi. O usodi aretirancev so odločali denuncianti. Preko 800 ljudi so obdržali v zaporih in jih pozneje poslali v taborišča, drugi so bili po nekaj dneh izpuščeni.

Prvi teden racij za okupatorja le ni bil tako uspešen, kot je pričakoval, zato je mere poostril do skrajnih meja. 1. marca 1942 je izdalo poveljstvo II. armadnega zbora v posebni knjižici zelo obširno in strogo zaupno »okrožnico 3 C«, ki naj bi vojaškim poveljstvom do bataljonov navzdol služila kot napotek za najostrejše in najbolj nečloveške ukrepe proti osvobodilnemu gibanju.

Kakšni so bili dejanski uspehi doslej največje ofenzive na Ljubljano?

Italijani so mislili, da so spremenili Ljubljano v koncentracijsko taborišče, v katerem bodo z najbolj nečloveškimi ukrepi in s pomočjo izdajavcev nadzirali slehernega človeka. Mesto se je res spremenilo v koncentracijsko taborišče, toda ne za desettisoče ljudi, ki so svojo sleherno misel in sleherno kapljo krvi posvetili boju za svobodo, ampak za fašistične vojake, za fašistične politične veljake in za izdajavce.

Že v dneh, ko so Ljubljano mrzlično zapirali, so ljubljanski Vosovci sredi Ljubljane in pri belem dnevu likvidirali izdajavca Praprotnika. Prav tako v središču mesta je bila v tistih dneh dograjena tudi nova ilegalna grafična tiskarna »Tunel«.

Vodstvo gibanja je ostalo po teh racijah v glavnem neokrnjeno. Zasluge za to je imela v veliki meri dokumentna tehnika, ki je izdelala v tistih dneh mnogo dokumentov na izmišljena imena. Nemudoma — in to za vsak dan posebej — je izdelala tudi žige, ki so jih dajali Italijani na dokumente tistih, ki so bili že pregledani. Predvsem pa se je takrat videla ljubezen Ljubljane do ilegalcev in drugih aktivistov osvobodilnega gibanja. Družine so jim dajale zavetja v raznih skrivališčih, v tovarnah so jih skrivali po skladiščih in celo v dimnih ceveh, v bolnišnici so jih sprejemali kot »težko bolne«.

Komaj so Italijani izdali svoje propustnice, jih je že ponarejala tudi ilegalna dokumentna tehnika. Kmetje, ki so imeli zemljo onstran bloka, so na vozovih pod senom ali gnojem vozili orožje in intendantno bla-

go, pa tudi marsikaterega ranjenca, tovarniški delavci in uslužbenci, ki so se vračali v svoje vasi, so skoraj dnevno pretihotapili kaj za partizane, med drugim celo radioaparate, mlekarice in branjevke so na svojih vozičkih prevažale sporočila in časopisje, aktivistke so na otroških vozičkih pod dojenčki vozile orožje, časopise in klišeje, šoferji v bitumenskih in pivskih sodih obveze, zdravila, čevlje in vojaško opremo, vagoni, opremljeni s ponarejenimi tovarnimi listi, so vozili borcem velike količine raznega blaga. Tako je šlo vse do kapitulacije Italije in tudi pozneje v še težjih okoliščinah. V duhu borbene Ljubljane ni bilo zastoja, čeprav je žična ograja delo zelo otežkočala in zahtevala mnogo iznajdljivosti.

Iz Ljubljane so slej ko prej odhajali tudi borci. Tisti, ki so bili tako kompromitirani, da kljub ponarejenim dokumentom niso smeli prekoračiti blokov ali se peljati z železnico, so se posamič ali v manjših skupinah prebijali skozi žično ograjo. Posebni vođiči so v ta namen v ograji pripravili posebne skrivne prehode.

Okupatorjev položaj je postajal vse težji. Po mestu je začel graditi bunkerje, iz njihovih lin pa so gledale cevi mitraljezov. Tudi na križiščih ulic so stali mitraljezi. Ulice so zapirali leseni španski jezdeci, ki so puščali le ozek prehod.

Konec junija 1943 je Ljubljana ponovno doživela velike racije. Vodstvo osvobodilnega gibanja se je do takrat že skoraj v celoti preselilo iz Ljubljane. V dneh med 24. junijem in 1. julijem so vodili mimo plačanih konfidentov preko 20.000 moških med 16. in 50. letom, ki so jih v glavnem zajeli na ulicah. 2858 so jih takoj prepeljali v taborišča, mnogi so sledili nekoliko pozneje.

Tretje zelo množične racije so bile tako imenovane »božične racije«. Ker si fašisti kljub čedalje hujšemu nasilju niso mogli pokoriti Ljubljane, so najeli za ta krvniški posel belo gardo.

Prvi oboroženi oddelki bele garde so bili formirani jeseni 1942 po veliki nemško-italijanski ofenzivi, ki je zadala osvobodilnemu gibanju prve težje udarce. Zaradi izredne množičnosti in zakoreninjenosti osvobodilnega gibanja dotlej petokolonska reakcija pri vsej svoji politični aktivnosti ni bila sposobna organizirati svojih oboroženih oddelkov. Čeprav je bila bela garda izrazito klerikalna petokolonska formacija, so vanjo vstopali tudi mihailevičevski bivši oficirji, ki sami niso imeli nobene zaslombe med ljudmi.

Na zunaj je bilo geslo bele garde »boj proti komunizmu«, dejansko pa se je borila za uničenje osvobodilnega gibanja in to z

italijanskim orožjem. Bila je torej vključena v okupatorjev vojaški sistem.

Čeprav je večina političnega in vojaškega vodstva bele garde živela v Ljubljani, v njej ni bilo oboroženih enot bele garde. Pač pa je dobil okupator z belo gardo v Ljubljani uspešen policijski aparat, imenovan MVAC, ki je zanj vohunil in izdajal borce osvobodilnega gibanja.

Ker konec leta 1942 v Ljubljani še ni bilo oboroženih enot bele garde, so jih Italijani pripeljali s podeželja. Belogardistične skupine so ponoči vdirale v stanovanja in aretirale ljudi po spiskih, ki so jih v ta namen sestavili ljubljanski petokolonaši po izsledkih svojega špijonskega omrežja. Ob teh »božičnih racijah« je bilo aretiranih okrog 2000 Ljubljančanov. Iz Ljubljane so spet odhajali novi transporti v italijanska taborišča Monigo, Renicci, Gonars, Padova, Mantova, Castelfranco, Perugia ter na otok Rab, ki je postal množični grob tudi za Ljubljančane.

Omenili smo že okrožnico 3 C. Ta okrožnica je eden najbolj surovih okupatorjevih ukrepov, saj ne predvideva samo udušitve upora, ampak tudi iztrebljenje slovenskega življa nasploh. V njej so predvideni najstrašnejši ukrepi kot požiganje vasi, pobijanje prebivalstva, množični odgoni v koncentracijska taborišča in streljanje talcev. V zvezi s to okrožnico sta Robotti in Grazioli 24. aprila 1942 razglasila, da bodo začeli streljati talce. Že štiri dni zatem je padlo prvih šest talcev. Samo od 1. maja do konca oktobra 1942 je padlo na strelišču ob Dolenjski cesti 21, v gramozni jami 87, v Ciril Metodovi ulici pa 24 talcev.

Toda približno tolikšno kot število talcev in tistih, ki so bili obsojeni na smrt, je tudi število tistih, ki so jih ubili na ulici, v hišah, v delavnicah ali pri mučenju. Med njim so bile tudi ženske.

NOVI OKUPATOR

Ko je bilo po padcu fašizma videti, da bo Italija kmalu kapitulirala, je začel štab ljubljanske NZ z mobilizacijo posebne »Ljubljanske brigade«, ki naj bi odšla iz Ljubljane kot strnjena formacija. Zaradi predvidevanja, da bo Ljubljano zasedel še hujši okupator, Nemeec, so bili v Ljubljansko brigado mobilizirani skoraj vsi močno kompromitirani aktivisti in aktivistke. Začele so se mrzlične priprave za tajne odhode iz mesta. Pripravljene so bili kurirji in vodiči, ki bi vodili posamezne skupine. Na transport iz Ljubljane je čakalo tudi ogromno blaga.

V sredo teh priprav pa je 8. septembra 1943 prišla vest o hitri in brezpogojni kapitulaciji Italije. Italijanska vojska se je umi-

kala, partizani pa so zasedli vse ozemlje do ljubljanske žične ograje.

10. septembra so v Ljubljano vkorakale enote 71. nemške pehotne divizije pod poveljstvom generala Raapkeja. Ljubljana je dobila novega okupatorja.

9. septembra so italijanski vojaki zapustili bloke in bunkerje ob žični ograji. Pot iz Ljubljane je bila odprta in ljudje so trumoma odhajali. Velik del tistih, ki so bili mobilizirani v ljubljansko brigado, je odšel v prej določenih skupinah. Njim pa se je pridružilo še mnogo, mnogo Ljubljančanov. Po Dolenjski in Ižanski cesti so se valili vozovi in kamioni, ljubljanska intendantca je praznila ilegalna skladišča.

Šele po dveh dneh so se Nemci znašli in zastražili vse izhode iz mesta. Toda do takrat je odšlo iz Ljubljane že okrog 7000 ljudi ter za 30–35 milijonov lir strojev, radijskega in najrazličnejšega blaga. Na Golem pri Ljubljani je bila ustanovljena Ljubljanska brigada, ki je kmalu doživela silovit spopad z Nemci.

Kljub temu, da je bila žična ograja spet močno zastražena, so odhajali borci iz Ljubljane še ves september. Med njimi so bili tudi člani okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF, štab NZ, vodstvo CT in drugi člani ljubljanskega vodstva. Na njihova mesta so stopile žene.

Novi ženski okrožni komite je delal v popolnoma spremenjenih razmerah in v izredno težkih pogojih. Iz Ljubljane je do takrat odšel ves vidnejši kader, predvsem moški. V mestu so ostali le še starčki, otroci in ženske, ki pa v veliki večini dotlej še niso opravljali odgovornejših nalog. Odslej pa je na njihovih ramah slonelo vse breme borbe z okupatorjem, ki je bil še hujši od prejšnjega, vsa pomoč partizanom in žrtvam fašizma. Za usposobitev novega kadra je bilo potrebno mnogo političnega, vzgojnega in organizacijskega dela. Predvsem pa je bilo treba šele na novo povezati organizacijske niti, ki so se pretrgale ob množičnem odhodu v partizane. Na novo so bili formirani rajonski komiteji KPS in SKOJ, pa tudi večina odborov Osvobodilne fronte, Delavske enotnosti, Ljudske mladine itd., in to vse do terenskih odborov. In seveda tudi tehnika! Bilo je videti, da bodo Nemci Ljubljano še bolj surovo odrezali od vodstva in partizanov kot Italijani. Zato je morala imeti Ljubljana tehniko, ki bo tudi v najtežjih pogojih izpolnjevala svoje naloge.

Ljubljana v tem času sicer ni bila več center osvobodilnega gibanja. Bila pa je še vedno zelo važen politični činitelj. Tako jo je gledal tudi novi okupator. Zato jo je hotel z vsemi silami streti. Čeprav osvobodilno gi-

banje v Ljubljani ni več doseglo prejšnje organizacijske prednosti in tako slavnih vojaških akcij, je vendar doseglo ogromen uspeh! Kljub neprestanemu ogorčenemu boju z okupatorjem in njegovimi domačimi hlapci se je organizacija obdržala vse do osvoboditve. Nečloveški teror je strnil vrste bork v tesno povezano borbena enoto. Ljubljana je ostala neuklonljiva.

Na področju ljubljanske pokrajine so Nemci 21. septembra ustanovili posebno »Pokrajinsko upravo«. Njen »prezident« je postal Leon Rupnik, eden najvidnejših petokolonašev razpadle jugoslovanske vojske.

Za borbo proti nepremagljivi Ljubljani so mobilizirali oddelke belogardistične policije MVAC, ostanke nekdanje bele in plave garde in druge petokolonske izdajavce, ki so iz strahu pred partizani po kapitulaciji Italije pribežali v Ljubljano pod nemško varstvo. Iz vseh vrst izdajavcev so 24. septembra ustanovili »Slovenski domobransko legijo«, ali na kratko »domobranstvo«. Domobranci so se do kraja razkrinkali pred ljudstvom že s svojim prvim pozivom na borbo proti osvobodilnemu gibanju, predvsem z besedami: »Nemška vojska in policija nas bosta pri tem podpirali v zvestem tovarištvu«. Domobranci so postali najzvestejši okupatorjevi hlapci. Kot pravi prodanci pa so izvajali še hujše nasilje kot Nemci sami.

Pri pokrajinski upravi so imeli domobranci posebne ovaduške centre in svojo policijo, ki je zaprla preko 6000 ljudi. Skoraj vse so poslali potem v nemška taborišča smrti. Domobranci so zapornike nečloveško mučili, v tem so presegli celo Nemce. Več desetih ljudi je bilo ubitih pri mučenju v zaporih, druge so ubili drugod. Iz Ljubljane so pošiljali ljudi tudi v gestapovske zapore v Begunje na Gorenjskem, kjer so jih postrelili kot talce. Samo 19. in 24. januarja 1944 je padlo na Gorenjskem 42 talcev iz Ljubljane.

Najbolj »zvesti« domobranci so postali gestapovci ali pa člani posebne tajne policije »Črne roke«, ki bo ostala zapisana v slovenski zgodovini kot najstrahotnejši izmeček slovenskega naroda. »Črna roka« je imela posebno likvidatorsko skupino, ki je pobijala vse, ki so bili osumljeni sodelovanja z OF. Roka jim ni zastala niti pred srednješolci. Mnogo vidnih ljubljanskih aktivistov so pobili v njihovih stanovanjih, kamor so vdirali sredi noči, druge so odvedli iz mesta, jih ubili in vrgli v Savo ali Ljubljano, ali pa so jih po strahotnem mučenju ubili pri cerkvi Sv. Urha v najbližji ljubljanski okolici. 250 grobov pri Sv. Urhu je še danes nema priča zverstev, ki jih je počela »Črna roka«. Še celo ob zarji svobode, 4. maja 1945, so na Turjaku ubili 32 od strahotnega mu-

čenja iznakaženih ljubljanskih aktivistov. Na usmrtitev jih je čakalo še okrog 20, vendar je ta zadnji uboj preprečila osvoboditev.

Tudi v tem, od strahot prepredenem času je stala Ljubljana zvesto na braniku borbe za svobodo. Še vedno — predvsem ob važnih političnih dogodkih — so bile ljubljanske hiše popisane z borbenimi gesli, ulice nastlane z listki in trobojnicami. Posebno slovesno je Ljubljana proslavila II. zasedanje AVNOJ, ki ga je pozdravila z več tisoč resolucijami. Zbirala je denar in hrano za borce, in kljub vsemu še vedno našla možnosti, da je to spravila iz Ljubljane. Odhajale so tudi še borke in borci. Med njimi je bila proti koncu oktobra 1943 grupa 78 ljudi, ki so jih rešile ljubljanske žene iz transportov, ki naj bi jih prepeljali iz italijanskih v nemška taborišča. Samo v januarju in februarju 1944 je odšlo še preko 100 ljudi v partizane. Žene so v svojih domovih skrivale ilegalce, ki so jih preganjali kot divje zveri, in celo take, ki so jih Nemci in domobranci v odsotnosti obsodili na smrt. Slej ko prej so skrbele tudi za družine, ki so ostale brez rednika, ker so jih pobili Italijani, Nemci ali domobranci, za zapornike in ljudi po taboriščih daleč kje v Nemčiji, do katerih so našle poti z izredno iznajdljivostjo. Žrtev je bilo čedalje več, Ljubljana pa je bila materialno že do kraja izčrpana. Do novembra 1944 je izhajal v najtežjih pogojih ilegalni tisk in to v velikih nakladah. Tiskale so ga redke ciklostilne tehnike, ki so se skoraj dnevno selile iz skrivališča v skrivališče, tiskarna Tuma in tiskarna Blasnik.

Iz tega časa pa zaznamuje Ljubljana tudi niz akcij množičnega odpora. Ljubljanski delavci in nameščenci kljub grožnjam niso podpisovali domobranske »božične poslanice« generalu Rupniku. Bistvo te poslanice je bilo namreč v tem, zbrati podpise — torej dobiti odobritev — za borbo proti komunizmu in za sodelovanje z Nemci. Mnogo ljudi je moralo v zapor, ker te poslanice niso podpisali, drugi so izgubili službo.

Prav tako množičen je bil tudi odpor proti »protikomunističnim predavanjem« po tovarnah in uradih. Ker so ljudje manjša predavanja bojkotirali, ali pa so na njih odkrito pokazali svoj prezir in sovraštvo do domobrancev in njihovih gospodarjev, so organizirali 29. junija in 29. oktobra 1944 velika javna protikomunistična zborovanja na Kongresnem trgu. Udeležba je bila strogo ovezna. Kongresni trg se je res napolnil, toda ognjevit protikomunistične govore je spremljal leden molk. Ko so se ljudje razšli, pa je bil ves trg nastlan z borbenimi gesli za komunizem, proti Nemcem in domobrancem.

Še večjo hrabrost so pokazale ljubljanske žene, ko so iz transportov in pozneje iz šol, kjer so bili zaprti, reševale internirance, ki so jih Nemci vlačili iz italijanskih v nemška taborišča. Skrivale so jih pri sebi doma, jih oskrbovale in jim vzpostavile zvezo za odhod v partizane. Podobno je bilo tudi s kmečkimi fanti in možmi, ki so jih Nemci privlekli z Dolenjske, da bi jih nasilno vključili v domobranske vrste ali poslali v nemška taborišča. Ljubljanske žene so prenekaterga rešile iz zapora in ga pripravile do tega, da je odšel k partizanom, za mnoge druge pa so dosegle, da so se rajši odločili za nemško taborišče kot za izdajavsko domobransko uniformo.

V »Ljudski pravici«, ki je izšla na osvobojenem ozemlju 13. septembra 1944, beremo dopis iz Ljubljane: »Še vedno je v Ljubljani močan kader za nas, ki dela z nami in za nas, čeprav trgajo njihove vrste dan za dnem, čeprav romajo v zapore petnajstletna dekleta in sedemdesiletni starci. Ljubljana trpi in čaka. Ljubljana pa tudi dela. — Misel na dan, ko se bodo vrnili ljubljanski fantje s hribov, iz ječ in taborišč, daje Ljubljani moč, častno prebiti še ostanek ure na Golgoti.«

Ljubljana je čakala in se z vso ljubeznijo pripravljala na prihod osvoboditeljev. Oddelki Narodne zaščite so bili pripravljeni, da sodelujejo v zadnjih bojih. Sleherni člo-

vek je imel določene naloge za sprejem partizanov, za vzpostavitev oblastnih organov, za normalizacijo življenja. Žene so po eno in eno zbirale cigarete za borce, za sinove, hčere in može, ki se bodo vrnili. Iz skrivališč so izvlekle tisto, kar so si v dolgih mesecih odtrgovale od ust in skrivale kot največjo dragocenost: nekaj žlic sladkorja in prgišče bele moke, in pekle piškote. Pripravljale so transparente. Medtem ko je v nočni tišini nemški škorenj udarjal na asfalt in so trgali ozračje strelji, so za zatemnjenimi okni barvale blago in šivale dolge zastave ali pa lepile iz papirja majhne zastavice. V vsej tajnosti se je pripravljaj in tiskal »Slovenski poročevalec«, da bo izšel ob uri osvoboditve.

Vsa v zastavah in cvetju je Ljubljana 9. maja pozdravila borce oficirske šole Glavnega štaba NOV in POS, ki so prvi vkorakali v mesto, nato pa še enote XV., XVII. in XXIX. divizije.

Dan zatem je sprejela Ljubljana prvo slovensko vlado.

OPOMBA

Avtorica je članek napisala za brošuro »Ljubljana, podobe iz njene zgodovine«, Ljubljana 1962 (redaktor Mestni arhiv Ljubljane, založnik »Kronika«). V sporazumnem dogovoru z Mestnim arhivom objavljamo članek tu v celoti.

SREDNJEVEŠKA NASELITEV V OBMOČJU LJUBLJANE

MILKO KOS

Nastanek srednjeveške Ljubljane moremo prav razumeti, če ga med drugim proučimo v zvezi z naselitvijo ozemlja okoli nje, to je nekako v okolišju, ki šteje danes v obseg glavnega mesta Slovenije. Pri tem nam je razlikovati in upoštevati naslednja glavna območja: Barje in njegovo obrobje, ljubljansko Posavje pa gričevje zahodno in vzhodno od Ljubljane. Po prirodnih pogojih, primerenih za naselitev in gospodarsko izkoriščanje, se ta tri glavna naselitvena območja okoli Ljubljane med seboj razlikujejo, kar je eden izmed vzrokov, zakaj je bil potek naselitve v enem ali drugem delno različen.

Predrimska in rimska doba je ljubljanskemu barju posvečala pažnjo v stvareh prehoda in prometa, rimska doba zlasti glede zboljšanja prometnih zvez. Regulacija in izravnava toka reke Ljubljanice na Barju sega — tako se kaže — v rimsko dobo. Niso pa v tej dobi Barja, ki so ga z osuševanjem

in podobnimi deli izboljševali, izkoriščali za poljedelstvo. Barje je v rimski dobi pač zelo prometno, toda v glavnem neposeljen kraj.¹

Za Rimljani so prišli v te kraje Slovenci. Tedaj se je promet občutno zmanjšal, če ni od časa do časa celo popolnoma prenehal. Izravnana vodna pota iz rimskih časov so se, zaraščena sicer in zanemarjena, pač ohranila, toda izkoriščana niso bila.² Če je bilo ljubljansko barje v rimski dobi v glavnem neposeljena pokrajina, velja to v še veliko večji meri za stoletja po prihodu Slovencev v te kraje. To nam kaže tudi preiskava naselitvenih razmer zlasti v severnem, ljubljani bližjem območju Barja. Naselitev je omejena na redke iz Barja, ali — kakor so dejali — iz Blata osamelo dviga-joče se Gorice in na njihove robove.³

Na Goricah in ob njih sega naselitev daleč nazaj do časa mostiščarjev pred 3000 leti.⁴ Tudi v srednjem veku so bile za kmetijsko